

AMBROŻY BOGUCKI (Bydgoszcz)

Uwagi o włodykach w średniowiecznej Polsce

I. Wprowadzenie. II. Włodyka jako określenie przynależności do rycerstwa w ogóle. III. Termin *władyka* w Czechach. IV. Włodycy polscy przed XIV w. V. Kryteria podziału rycerstwa na wyższe i niższe w XIV w.

I. Wyraz *władyka* występuje w źródłach staro-cerkiewno-słowiańskich od IX w. Oznaczał on początkowo każdego, kto ma władzę; per *władyko* zwracali się ludzie do Boga i monarchów. Jako odpowiednik greckiego *kyrios* (pan) stał się *władyka* słowiańskim określeniem biskupów prawosławnych¹. W czeskim słowniku Klareta z XIV w. czytamy: *Wladyki sunt proceres*² (*proceres* = możni, najznakomitsi). Polski wyraz włodyctwo w Kazaniach świętokrzyskich z początku XIV w. znaczy tyle co rządy, panowanie³.

W późniejszym średniowieczu nastąpiła degradacja terminu *władyka* w Czechach i *włodyka* w Polsce. Stał się on w obu krajach określeniem przynależności do niższego rycerstwa. Z krakowskiej zapiski sądowej z 1417 r. dowiadujemy się, że *Michael filius Boszegij de Swancice... nobilitatis sue seu milicie medietatem compurgando, sex testes ydoneos eiusdem medietatis milicie.... produxit*. Świadkowie ci przysięgli: *quod ipse Michael sit frater ipsorum medietatis milicie wlgariter Wlodica, carens clenodio et proclamacione, mediamque penam a progenitoribus suis habet de jure recipere*⁴. W innych zapiskach krakowskich znajdujemy zwroty: *medium nobilem wulgariter wlodica* (1416 r.); *inferiori vituperatus in jure nobilitatis et milicie; medie-*

¹ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 625 n., hasło *władać*; L. Moszyński, *Staro-cerkiewno-słowiańskie apelatywy określające osoby będące u władzy*, Balcanica Poznaniensia, Acta et studia, t. II, Poznań 1985, s. 48.

² Klaret a jeho družina, wyd. V. Flajšhans, Praha 1926 (dalej cyt.: Klaret), s. 143.

³ Najdawniejsze zabytki języka polskiego, opr. W. Taszycki, Wrocław 1975 (dalej cyt.: Najd. zab.), s. 59.

⁴ Starodawne prawa polskie pomniki, t. II, wyd. A. Helcel, Kraków 1870 (dalej cyt.: SPPP), nr 1498.

tatem pene (1428)⁵. Włodycy są tu więc określani jako niżsi lub połowicznymi *nobiles* i *milites*; mieli oni prawo do połowy kary, tj. główszczyzny i nawiązki. Według statutu małopolskiego Kazimierza Wielkiego *militi famoso* szlachcie przysługiwała główszczyzna 60 grzywien, *scartabello* połowa tej kwoty, tj. 30 grzywien, a *militi creato de sculteto vel kmethone* 15 grzywien⁶. Historycy słusznie więc utożsamiają włodyków z tak zwanymi *scartabelli*; włodycy-*scartabelli*, uprawnieni do otrzymywania połowy główszczyzny szlacheckiej, stanowili w końcu XIV w. i w XV w. niższą od szlachty warstwę rycerstwa małopolskiego, Podział rycerstwa na szlachtę i włodyków występuje także w statutach mazowieckich z końca XIV w. i XV w. W 1390 r. książę Janusz I postanowił, że jeżeli zostanie zabity *nobilis*, zabójca zapłaci jego rodzinie 48 kóp groszy, a jeżeli *miles*, okup wyniesie 20 kóp groszy⁷. Maciej z Rożana przetłumaczył około 1450 r. wyraz *nobilis* przez *szlachcic*, wyraz *miles* przez *włodyka*, a wyrażenie *ius militare* przez *prawo włodycze*⁸.

Zdaniem niektórych badaczy włodykami nazywane było wyłącznie niższe rycerstwo, i to zarówno w XIV–XV w., jak i wcześniej⁹. Karol Potkański sądził, że „rycerstwo włodycze stanowi zupełnie odrębny stan, o ściśle określonym prawnym charakterze, wyróżniającym je zarówno od kmieci, jak i od szlachty”. Wychodził on z założenia, że włodycy nie mieli herbów i zawołań, ani prawa do dziesięciny swobodnej przysługującej szlachcie. Ponieważ we wsiach zamieszkałych przez włodyków niektórzy drobni właściciele około 1400 r. mieli herby, uczony ten doszedł do wniosku, że we wsiach drobnorycerskich obok bezherbowych włodyków mieszkała herbowa szlachta zagrodowa, pochodząca od rozrodzonej zamożniejszej szlachty; przemiana bowiem włodyczego rycerstwa na zagrodową szlachtę jest jego zdaniem niemożliwa. Zniknięcie włodyków w XV w. tłumaczy ten uczony wywędrowaniem ich na Ruś lub do miast, nie wyklucza też możliwości, że biedniejsi z nich osiadali na wsi jako chłopię¹⁰.

Z większością też K. Potkańskiego nie zgodził się Władysław Semkowicz. W pracy o włodykach z 1908 r. stwierdził on, że w słowie włodyka tkwi pojęcie władania, władzy, panowania lub własności. Doszedł więc do wniosku, że nazwa włodyków w Polsce i Czechach obejmowała pierwotnie całą klasę

⁵ Ibidem, nr 1490, 2167, 2369. Zob. przyp. 76 oraz Słownik staropolski (dalej cyt.: SSPol.), t. X, 1988, s. 253 n. hasło *włodyka*.

⁶ Statuty Kazimierza Wielkiego w opr. O. Balzera, Poznań 1947 (dalej cyt.: Stat. Kaz.), s. 137, art. 49.

⁷ *Iura Masoviae terrestria*, t. I, opr. J. Sawicki, Warszawa 1972 (dalej cyt.: *Iura Mas.*), s. 57.

⁸ Archiwum Komisji Pracowniczej, t. III, Kraków 1895 (dalej cyt.: AKPraw.), s. 315 n.

⁹ Dawniejszą literaturę omawia K. Buczek, *Prawo rycerskie i powstanie stanu szlacheckiego w Polsce*, Przegl. Hist., t. LXIX, 1978, z. 1, s. 23 n.

¹⁰ K. Potkański, *Zagrodowa szlachta i włodycze rycerstwo w województwie krakowskim w XV i XVI wieku*, Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny, t. XXIII, 1888, s. 173 n.

ludzi mających własność ziemską. Wyższe rycerstwo zatraciło później tę nazwę; pozostała ona mianem warstwy niższej¹¹. W. Semkowicz wykazał, że włodycy mieli prawo do dziesięciny swobodnej, a niektórzy z nich mieli herby, jak np. Rafał sołtys z Zalesia, *włodika de clenodio Jelen* (1423 r.)¹², uznany niesłusznie przez K. Potkańskiego za zubożałego szlachcica¹³. W. Semkowicz sądził, że pierwsze wyraźne ślady rycerstwa włodyczego pojawiają się w układzie kujawsko-krzyżackim z 1252 r. oraz w Księdze elbląskiej¹⁴. Uczony ten zmienił później poglądy; w pracy o rodzie Awdańców uznał on włodyków za potomków wojowników służących u możnowładców¹⁵.

W przeciwieństwie do innych historyków Kazimierz Tymieniecki sądzi, że nazwa włodyków jest identyczna co do treści z nazwą szlachcica – rodowca. Jego zdaniem, we wczesnym średniowieczu włodycy byli prawdopodobnie nie mniej liczni niż kmiecie. Reliktem tego stanu rzeczy jest duża liczebność szlachty na Mazowszu. W późniejszym średniowieczu część włodyków spadła do warstwy kmieci. Podział na szlachtę i włodyków w XIV–XV w. był zdaniem K. Tymienieckiego, wyłącznie właściwością Małopolski. W Wielkopolsce całe rycerstwo miało według statutu Kazimierza Wielkiego jednakowy okup. Statuty mazowieckie od 1390 r. przewidywały wprowadzić podział na szlachtę i włodyków, ale w księgach sądowych brak wzmianek o włodyczej główszczyźnie i nawiązce. K. Tymieniecki przypuszcza, że do grupy wyższej (*nobiles*) na Mazowszu należeli tylko urzędnicy książęcy¹⁶.

Henryk Łowmiański zgadza się z K. Tymienieckim, że włodyka pierwotnie oznaczał w ogóle rycerza i że z czasem zakres tego terminu został zwężony do rycerstwa szeregowego. Ponieważ jednak „nasza historiografia używa tego wyrazu jako terminus technicus w sensie nie ogólnym, lecz specjalnym” uczony ten nazywa włodykami tylko najniższą warstwę rycerstwa¹⁷. Jego zdaniem w X–XIII w. ukształtowały się dwa stany rycerskie: nobilów i wojowników szeregowych. Nobilowie pochodzili głównie z dynastii plemiennych, o czym świadczy „wymowna nazwa *principes*”. Byli oni grupą ekskluzywną, prawnie zamkniętą; stanowili oni główny związek późniejszej szlachty. Nobilowie dzielili się na grupę możnych, piastujących urzędy, oraz na zwykłych nobiles. Powstały więc trzy grupy: nobiles-możnych, zwykłych no-

¹¹ W. Semkowicz, *Włodycy polscy*, Warszawa 1908, s. 561 n.

¹² Ibidem, s. 570 n., 574; SPPP, t. VII, nr 409.

¹³ K. Potkański (jak 10), s. 190. Zdaniem W. Semkowicza (jak 11), s. 574, o przynależności Rafała do warstwy włodyków (a nie zubożałej szlachty) świadczy zapiska z 1429 r.: *quod Raphael scultetus de Zalesze esset bonus homo et nobilis homo minor, alias wlodica et habet eum pro wlodica* (SPPP, t. VII, nr 565).

¹⁴ W. Semkowicz (jak 11), s. 589 i 592.

¹⁵ W. Semkowicz, *Ród Awdańców w wiekach średnich*, Poznań 1920, s. 313. Zob. przyp. 161.

¹⁶ K. Tymieniecki, *Uwagi o stanie włodyczym*, (w:) Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama, t. II, Lwów 1931, s. 130 n.

¹⁷ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. III, Warszawa 1967, s. 442 n.

biles i rycerstwa szeregowego (włodyków). Te trzy kategorie dostrzega H. Łowmiański w różnych tekstach źródłowych: w Kronice Galla, w Księdze henrykowskiej, w umowie celnej kujawsko-krzyżackiej z 1252 r.¹⁸. Od włodyków pochodziła szlachta zagrodowa. W Wielkopolsce, w której rycerstwo w XIV–XV w. nie było prawnie podzielone na wyższe i niższe, zdaniem H. Łowmiańskiego „włodycy w swej masie spadli widocznie do stanu chłopskiego”¹⁹.

Inne poglądy wyraża Karol Buczek. Sądzi on, że posiadacze ziemi na prawie rycerskim (*iure militari*) nazywani byli pierwotnie po polsku włodykami. Na podstawie kazimierzowskich i mazowieckich statutów w przekładzie na język polski z XV w. oraz rot sądowych z XIV–XV w. uczony ten stwierdza, że włodyka był odpowiednikiem terminów *miles* i *nobilis*; nie nazywano jednak włodykami wojowników służebnych lub chłopskiej kondycji, którzy występują w źródłach również jako *milites*. Wyrazy *miles* i *nobilis* jako określenia posiadaczy ziemi na prawie rycerskim były ekwiwalentami. Świadczą o tym m.in. nazwy przewodu rycerskiego w dokumentach trzebnickich z 1203 i 1204 r.: w pierwszym z nich ma on nazwę *conductus nobilium*, a w drugim *conductus militaris*²⁰.

II. Wyraz włodyka i jego derywaty występują nie tylko w źródłach małopolskich i mazowieckich, lecz także w źródłach tych dzielnic Polski, w których nie było prawnego zróżnicowania rycerstwa. W dwóch zapiskach pyzdrowskich z 1398 r. spotykamy określenie *włodycze skazanie*: „jako Wojciech wyręczył Pawła ze klody ku włodyczemu skazaniu; jako Wojciech wyręczył u Mikołaja dobytek ku włodyczemu skazaniu na pirzwe poroczki”²¹. W księgach sądowych z końca XIV w. i XV w. znajdujemy szereg podobnych zwrotów: *pańskie skazanie*²², *panowie skazali*²³, *decretum dominorum*²⁴, *domini decreverunt*²⁵. Oznaczają one decyzję sądu ziemskiego, złożonego z panów-dostojników. W niektórych zapiskach łęczyckich spotykamy stwierdzenie, że w sądzie zasiadali i wyroki wydawali szlachcice-ziemianie; przedstawicielami tego stanu bowiem byli panowie-dostojnicy. W 1391 r. *dnus iudex et ter-rigene Lancicienses iudicaverunt*; w 1398 r. Wichna z Tarnowa przybyła do Orłowa *regale ad iudicium coram nobilibus presidentibus iudicio*²⁶. Nie ule-

¹⁸ Ibidem, t. VI/2, Warszawa 1985, s. 590, 606–613, 634, 641. Zob. przyp. 116–128.

¹⁹ Ibidem, t. III, s. 442, 445.

²⁰ K. Buczek (jak 9), s. 28 n., 31, 35.

²¹ Wielkopolskie rotę sądowe XIV–XV w., opr. H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz, t. II, Warszawa 1960, nr 83, 85.

²² Ibidem, t. I, 1950, nr 833, 1044, 1298, 1346, 1392, 1405, 1479.

²³ Ibidem, nr 815, 1542; t. III, 1967, nr 469, 737.

²⁴ Ibidem, t. III, nr 1002, 1260.

²⁵ Ibidem, t. I, nr 1479; t. III, nr 808, 1002.

²⁶ Księgi sądowe łęczyckie, cz. 2 (w:) Teki Pawińskiego, t. IV, 1897, nr 3624 (1391 r.); nr 414 (1398 r.).

ga wątpliwości, że wyrażenie „włodycze skazanie” w zapiskach pyzdryskich z 1398 r. znaczy tyle, co „szlacheckie skazanie”; przymiotnik „włodyczy” dotyczy całego rycerstwa-szlachty, a nie tylko niższej warstwy rycerstwa. W Wielkopolsce bowiem rycerstwo nie było podzielone na prawnie wyodrębnione warstwy, a poza tym nigdzie nie było odrębnego sądu dla niższego rycerstwa, np. w Małopolsce włodycy odpowiadali przed tymi samymi sądami ziemskimi co szlachta²⁷. Takie samo znaczenie ma wyraz włodyka w niektórych piętnastowiecznych przekładach statutów kazimierzowskich i mazowieckich. Świetosław z Wojcieszyna przetłumaczył wyraz *miles* przez *włodyka* w artykule statutu małopolskiego stwierdzającym, że kmieć za ranę zadaną *militi* płaci karę XV²⁸. Wyraz *miles* w tym zdaniu oznacza każdego członka rycerstwa. Maciej z Rożana zastępuje wyrazem włodyka termin *miles* w statucie mazowieckim z 1377 r., który nie przewiduje jeszcze podziału rycerstwa na dwie warstwy²⁹. Odpowiednikiem wyrazu *włodyka* jest w niektórych tekstach także wyraz *nobilis*, będący najczęściej synonimem szlachcica³⁰.

Uzasadniony jest więc wniosek, że jeszcze w końcu XIV w. i w XV w. wyraz włodyka był używany także w znaczeniu szerszym, jako określenie przynależności do rycerstwa-szlachty w ogóle³¹. Nie jest wykluczone, że wyraz włodyka w pierwszej wzmiance o włodykach polskich, tj. w zapisie sieradzkiej z 1386 r. (*jako Oleksy jest ubogi włodyka, ale nieklejnotnik*)³² został użyty w znaczeniu szerszym, jako określenie szlachcica, a nie członka niższego rycerstwa. Przymiotnik „ubogi” nie musi oznaczać, że każdy włodyka jest ubogi, tak samo jak wyrażenie „bogaty chłop” nie upoważnia do wniosku, że każdy chłop jest bogaty. W ziemi sieradzkiej, podobnie jak w całej Polsce środkowej i Wielkopolsce, rycerstwo nie było prawnie podzielone na wyższe i niższe.

Najprawdopodobniej wyraz włodyka jest odpowiednikiem terminu *miles* jako określenia przynależności do rycerstwa w ogóle w statutach kazimierzowskich i mazowieckich. Mówiliśmy już, że jeden z artykułów statutu małopolskiego wyróżnia trzy kategorie rycerstwa: 1) *miles famosus* szlachta; 2) *scartabellus*; 3) *miles craeatus de sculteto vel cmethone*³³. W jednej redakcji tego statutu członek grupy drugiej określony jest jako *simplex miles seu scar-*

²⁷ W. Semkowicz, *Włodycy* (jak 11), s. 565.

²⁸ Stat. Kaz., s. 138, art. 49; AKPraw., t. III, s. 277, art. 97.

²⁹ Iura Mas., t. I, s. 32 n., art. 15, 17; AKPraw., t. III, s. 310, art. 15, 16.

³⁰ Zob. przyp. 4, 5, 96, 97, 98.

³¹ Por. K. Tymieniecki, *Polska w średniowieczu*, Warszawa 1961, s. 195. Jako zdaniem na bardziej konserwatywnym Mazowszu włodyka jeszcze u schyłku średniowiecza oznaczał każdego szlachcica.

³² W. Semkowicz, *Włodycy* (jak 11), s. 573. Uczony ten sądzi, że „świadkowie chcieli w powyższej rocie to tylko zaznaczyć, że Oleksy nie jest ich współrodowcem, nie zaś, że herbu nie posiada”.

³³ Zob. przyp. 6.

*tabellus*³⁴. Termin *miles* jest więc określeniem przynależności do każdej z trzech kategorii rycerstwa. Świętosław z Wojcieszyna około połowy XV w. tłumaczył te nazwy następująco: 1) szlachcic („szlachta”); 2) ściertiałka albo skartabel; 3) szlachcic uczyniony z sołtysa (sołtys albo kмієć uczyniony szlachcicem)³⁵. Nazwą każdego członka rycerstwa w statucie małopolskim nie może być wyraz *szlachta-szlachcic*, ponieważ jest on użyty w tekście łacińskim jako nazwa wyróżniająca tylko pierwszą grupę (tj. wyższe rycerstwo). Dlatego niektórzy badacze sądzą, że odpowiednikiem terminu *miles* w tym tekście jest wyraz *rycerz*. Zdzisław Kaczmarczyk i Stefan Weyman stwierdzają, że za Kazimierza Wielkiego istniały trzy kategorie rycerzy: 1) rycerz-szlachcic (*miles famosus*); 2) włodyka (ściertiałka, *scartabellus*) i 3) rycerz uczyniony z sołtysa czy chłopą (*miles creatus*)³⁶. Wyraz *rycerz* (z niem. *ritter* 'jeździec'), występujący w źródłach polskich od około 1400 r., nie był jednak określeniem przynależności stanowej. Wprawdzie wyraz rycerstwo w XV–XVIII w. był synonimem szlachty, ale rycerz nie był synonimem szlachcica. Wyraz *rycerz* oznaczał zawsze wojownika: w ściślejszym znaczeniu wojownika pasowanego, w szerszym konnego wojownika-szlachcica (ale nie szlachcica w ogóle!), a w najszerszym każdego wojownika (także piesze- go żołnierza pochodzenia chłopskiego)³⁷. W źródłach czeskich wyraz *rytieř* występuje od około 1300 r. Oznaczał on również wojownika (przede wszystkim pasowanego)³⁸. Nie znajdujemy tego słowa w takich czeskojęzycznych zabytkach prawa z XIV w., jak Księga rožemberska i Řad prava zemskeho. W tych i innych tekstach czeskich z XIV w. określeniami przynależności do rycerstwa-szlachty są najczęściej wyrazy *vládyka* i *zeman* (*zeměnin*)³⁹. Dochodzimy więc do wniosku, że wyraz *rycerz* nie mógł być synonimem terminu *miles* w statutach kazimierzowskich i mazowieckich.

Był nim natomiast najprawdopodobniej wyraz włodyka, jedyny rdzennie polski wyraz spośród znanych odpowiedników terminu *miles*. Rycerstwo małopolskie w końcu XIV w. składało się więc z trzech warstw: 1) włodyków-

³⁴ Stat. Kaz., s. 138, art. 49.

³⁵ AKPraw., t. III, s. 278, art. 97. Wyraz „szlachta” oznaczał zarówno stan szlachecki (ta szlachta) jak i szlachcica (ten szlachta).

³⁶ Z. Kaczmarczyk, S. Weyman, *Reformy wojskowe i organizacja sił zbrojnych za Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1958, s. 52.

³⁷ A. Bogucki, *Rycerz i panosza w źródłach polskich XIV i XV wieku*, (w:) Społeczeństwo Polski średniowiecznej, t. VII, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1996 (dalej cyt.: Społ. Pol. śr.), s. 165 n. W źródłach XVI w. odpowiednikiem wyrażenia „rycerz pasowany” jest „*eques auratus*”; zob. *ibid.*, s. 176 i 184 oraz T. Szulc, *Eques auratus w dawnej Rzeczypospolitej*, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Iuridica 38, 1988, s. 59 n. Natomiast Jan Mączyński, *Lexicon Latino-Polonicum*, ed. R. Olesch, Köln-Wien 1973 (reprint z 1564 r.), s. 107 (213) pisze: *Hinc eques auratus, Rycerz*. Z tekstu tego wynika, że także sam wyraz *rycerz* (bez przydawki „pasowany”) był określeniem wojownika pasowanego.

³⁸ A. Bogucki, *Czeskie nazwy rycerstwa w XIV i XV wieku*, Czas. Praw.-Hist., t. XL, 1988, s. 35 n.

³⁹ V. Chládková a kol., *Ze staročeské sociálních vztahů (rytieř)*, Slovo a Slovestnost, t. XLI, 1980, nr 1, s. 64, 68.

szlachciców, 2) włodyków-ścierciałków oraz 3) włodyków uczynionych z sołtysów lub kmieci. Prawdopodobnie w Małopolsce dopiero w XV w. wyraz włodyka stał się nazwą wyłącznie członków drugiej warstwy. W statucie małopolskim są oni określani jako *scartabelli* zapewne dlatego, że wyraz włodyka miał jeszcze wtedy szerszy zakres.

Nie można się zgodzić z tezą Oswalda Balzera, że w skład trzeciej kategorii rycerstwa małopolskiego wchodził panosze-chlebojedźcy pochodzenia plebejskiego służący u zamożnych ziemian⁴⁰. Trudno uznać za awans przejście ze stanowiska sołtysa do służby na dworze dziedzica. Jak słusznie stwierdza Marian Friedberg, to raczej często *familiaris* pański zostawał później sołtysem⁴¹. Ponieważ wyraz *miles* jest w statutach określeniem szlachcica lub włodyki (a nie każdego wojownika), uzasadniony jest wniosek, że *miles creatus* to sołtys lub chłop awansowany na włodykę. Tekst statutu w tym miejscu należy, moim zdaniem, rozumieć dosłownie. Prawdopodobnie nowi włodycy mieli być upośledzeni pod względem prawnym (niższa głowczyzna) i dopiero ich dzieci lub wnuki miały uzyskać pełnię praw przysługujących włodykom⁴². W późniejszych źródłach nie spotykamy tej kategorii rycerstwa; widocznie zaprzestano wyodrębniać nowo nobilitowanych włodyków.

W statutach mazowieckich nie ma wzmianek o włodykach uczynionych z chłopów; wyróżniano tu od 1390 r. tylko dwie kategorie rycerstwa: *nobiles*-szlachtę i *milites*-włodyków. Nie można się zgodzić z hipotezą K. Tymienieckiego, że do grupy wyższej (*nobiles*) należeli na Mazowszu tylko urzędnicy; wyraz *nobilis* bowiem w źródłach polskich XIV–XV w. nie oznacza urzędnika. Prawdopodobnie przynależność do obu warstw rycerstwa miała być tu dziedziczna (tak samo jak w Małopolsce); jednak próba oddzielenia szlachty od włodyków nie powiodła się i dlatego w mazowieckich księgach sądowych z końca XV w. nie ma wzmianek o zróżnicowaniu rycerskiej głowczyzny i nawiązki. Na Mazowszu i w innych dzielnicach poza Małopolską wyraz włodyka zapewne jeszcze w XV w. oznaczał przynależność do rycerstwa w ogóle⁴³. Według statutu mazowieckiego z 1412 r. *miles communis* (włodyka pospolity) miał otrzymać za zranienie niższą nawiązkę niż *nobilis* („szlachcic”)⁴⁴. Z tekstu tego wynika, że także *nobiles*-szlachcice byli zaliczani do *milites*-włodyków; ogół włodyków dzielił się na włodyków-szlachciców i włodyków pospolitych. W Wielkopolsce

⁴⁰ O. Balzer, *Skartabelat w ustroju szlachactwa polskiego*, Kraków 1911, s. 14 n.

⁴¹ M. Friedberg, *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV*, (w:) *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. I, Kraków 1938, s. 209 n.

⁴² A. Bogucki, *Rycerz* (jak 37), s. 139 n. Za nobilitowanych kmieci uznali słusznie trzecią warstwę rycerstwa J. Lelewel, *Polska i rzeczy jej*, t. IV, Poznań 1856, s. 91, oraz H. Samsonowicz, *Dziedzictwo średniowiecza. Mity i rzeczywistość*, Wrocław 1991, s. 91. Rodziny nowo nobilitowane w pierwszych dwóch pokoleniach miały niższy tytuł w Czechach XVI w., a gorsze prawa w Polsce XVII w. Zob. O. Balzer (jak 40), s. 4, 20, 30 n.

⁴³ Zob. przyp. 28, 29, 31.

⁴⁴ Iura Mas., t. I, s. 96, nr 62; AKPraw., t. III, s. 326, art. 3.

i Polsce środkowej, gdzie rycerstwo nie było podzielone na prawnie wyodrębnione warstwy, wyrazy szlachcic i włodyka były synonimami. Niewątpliwie jednak z biegiem czasu także tu za przykładem Małopolski nastąpiła deprecjacja wyrazu włodyka.

Warstwa włodyków-ścierciałków zanika w Małopolsce w późniejszych dziesięcioleciach XV w.⁴⁵. Zapewne całe rycerstwo polskie obejmowane było odtąd nazwą szlachty. Świadczy o tym używane na Mazowszu w XV w. określenie „nakonieczna szlachta”, które oznaczało rycerstwo nie mające własności ziemskiej, osadzone na cudzym gruncie⁴⁶. Nie można się zgodzić z tezą K. Potkańskiego, że szlachta zagrodowa nie pochodzi od włodyków. Błędna jest bowiem przesłanka tego wniosku. Niektórzy włodycy małopolscy dowodnie mieli herby; do warstwy włodyków-ścierciałków mogli więc należeć wymienieni przez tego uczonego drobni herbowi właściciele ziemscy, którzy są określani jako milites lub nobiles. Przypuszczam, że włodycy, którzy nie utracili własności ziemskiej, weszli w późniejszych dekadach XV w. w skład stanu szlacheckiego⁴⁷.

Przeważa pogląd, że w XIV–XV w. istniał niższy od stanu szlacheckiego stan włodyków. Natomiast K. Buczek sądzi, że późnośredniowieczni włodycy „tworzyli nie odrębny stan, lecz sui generis relikw ustroju prawa książęcego, pozbawiony zarówno organizacyjnej więzi, jak i stanowej świadomości”⁴⁸.

III. Pierwsza wzmianka o włodykach czeskich⁴⁹ pochodzi z 1287 r.⁵⁰. W 1309 r. Witek ze Szwabenic i Hermanic sprzedał dwie wsie bożogrobcom w obecności króla czeskiego Henryka oraz kilku dostojników. W dokumencie Witka jako świadkowie są wymienieni:

domini ac hii nobiles: Lipocz de Ledecz, Cotiebor de Rziczano, Fridmannus de Sman, Taik, de Rownij, Bohuslaus Hayek, Lipoldus de Wgest milites, et hii etiam wladicones: Striezimirus de Wawrzeczic, Hogerus de Curziho, Albertus de Micholup, Mikes frater eius, Bohuslaus

⁴⁵ Wyraz *włodyka* używany był jeszcze w XVI w. jako synonim wyrazu *miles* (żołnierz); o Piłatowych włodykach mówią pisarze XVI w. Zob. W. Semkowicz, *Włodycy* (jak 11), s. 593.

⁴⁶ SSPol., t. VIII, 1977, s. 572, hasło „szlachta”.

⁴⁷ Por. J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, Warszawa 1965, s. 113 n., 419 n.; S. Russocki, J. Senkowski, *Uwagi o społeczno-prawnym różnicowaniu rycerstwa i szlachty mazowieckiej*, Kwart. Hist., t. LXXI, 1960, nr 1, s. 14; A. Gąsiorowski, *Możni – Polska*, (w:) *Słownik starożytności słowiańskich* (dalej cyt.: SSS), t. III, 1967, s. 312 n.; tenże, *Rycerstwo*, SSS, t. IV, 1970, s. 620 n.

⁴⁸ K. Buczek, (jak 9), s. 29.

⁴⁹ Zamiast czeskich nazw rycerstwa używam przeważnie ich podobnie brzmiących polskich odpowiedników, np. *władyka* = *włodyka*, *rytieř* = *rycerz*.

⁵⁰ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, p. II, op. J. Emler, Praegae 1882 (dalej cyt.: Reg. Boh.), s. 526, cyt. za W. Semkowiczem, *Włodycy* (jak 11), s. 591: *Si quispiam nostrorum nobilium, vladicorum, civium....* Przypuszczam, że wyraz *nobiles* nie jest tu określeniem wyższej warstwy rycerstwa, lecz przydawką wyrazu *Vladici*. W niektórych tekstach bowiem wyraz *nobilis* jest synonimem wyrazu *władyka*. Zob. przyp. 65, 66.

de Dobrzeiouiicz, Jaroslaus de Brzeiouiicz, et famuli nostri Nicolaus de Coldicz, Pesco de Hem-sie, Haulik de Cbanow et quam plures alii⁵¹.

Lista świadków jest tu podzielona na cztery grupy: *domini*, *milites*, *wladicones* i *famuli*. Jako panowie (*domini*) są określani wymienieni w innym miejscu dokumentu wyżsi urzędnicy królewscy. Wyraz *milites* odnoszący się tylko do niektórych spośród *nobiles* oznacza niewątpliwie osoby pasowane i jest odpowiednikiem czeskiego wyrazu *rytieři*. Świadkowie trzeciej grupy określani są jako *hii etiam wladicones*. Znaczy to, że włodykami byli także rycerze-*milites*. Na podstawie tego tekstu i innych źródeł w XIV w. można stwierdzić, że wyrazy *nobiles* i *wladicones* są synonimami oraz że obu określeniami są tu objęci obok świadków grupy trzeciej także *domini*-panowie, *milites*-rycerze i *famuli*-giermkowie Witka⁵².

Za wnioskiem tym przemawia terminologia pierwszej czeskojęzycznej Kroniki tzw. *Dalimila* z początku XIV w. Członkowie rycerstwa określani są w niej jako *wládyky* lub *zeměne* (*zemany*). Są oni przeciwstawieni mieszcza-nom. O walkach włodyków z niemieckim patrycjatem miast czeskich

po śmierci Przemysła Ottokara II pisze Dalimil:

„Když vládyky do městra přijědechu,
klobuk jim přivrůce, hlavu jim setniechu.
To vládkám sě od měšťan dalo...”⁵³

Wyrazy *wládyka* i *zeměnin* są określeniami przynależności do rycerstwa także w Księdze rożemberskiej z lat 1320–1330⁵⁴. Nazwą ogólną możliwiejszych włodyków-ziemian, a przede wszystkim dostojników z otoczenia panującego, był wyraz *pani*. Dalimil domaga się od króla Jana Luksemburczyka

*aby míloval zemany,
a v své radě mieval české pány*⁵⁵

Nie można jednak dostrzec w źródłach z pierwszej połowy XIV w. dy-chotomicznego podziału rycerstwa na dwa stany. Dalimil nazywa niekiedy to samo grono ludzi na przemian ziemianami i panami⁵⁶; każdy pan sensu stric-to bowiem był jednocześnie włodyką-ziemianinem, chociaż nie każdy wło-dyka-ziemianin zaliczany był do warstwy panów.

Wyraz *pan* miał jednak także inne znaczenia: był on tytułem grzeczno-ściowym, określeniem zwierzchnictwa oraz nazwą właściciela majątku⁵⁷. Ty-

⁵¹ Reg. Boh., t. II, nr 2189; por. W. Wezsäcker, *Die Entstehung des böhmisch-mähri-schen Lehnwesens*, Zeitschrift für Geschichte Mährens und Schlesiens, Bd. XXI, 1917, s. 214.

⁵² Por. A. Bogucki, *Czeskie nazwy* (jak 38), s. 41.

⁵³ Nejstarši česka rymovana Kronika tak řečeneho Dalimila, wyd. B. Havranek i J. Daňhelka, wyd. 2, Praha 1958 (dalej cyt.: Dalimil), s. 153.

⁵⁴ Kniha stareho pana z Rožmberka (w:) *Codex iuris Bohemici*, t. II/2, ed. H. Jireček, Pra-gae 1870 (dalej cyt.: CIBoh.): *wládyka* – s. 71, 88; *zemenin* – s. 76, 77, 84, 94, 96.

⁵⁵ Dalimil, s. 168.

⁵⁶ Ibidem, s. 62, 117, 141–146.

⁵⁷ Por. A. Fiedlerova a kol., *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (pán)*, Slovo a Slovestnost, t. XXXVIII, 1977, nr 1, s. 54 n.

tytułem grzecznościowym jest pan m.in. w Kronice Dalimila, np. *pan Hynek slovítný rytieř*; *pan Jindřich Lipský*; *pan Jan Vartmberský*⁵⁸. Wszyscy trzej piastowali wysokie urzędy⁵⁹. Pozycja społeczna niektórych osób wymienionych z tym tytułem nie jest jednak dokładnie znana. Z biegiem czasu zakres wyrazu pan jako tytułu grzecznościowego był coraz szerszy; tytułowano tak nie tylko panów-możnowładców, lecz także mniej zamożne rycerstwo i mieszczan⁶⁰.

Głównym łacińskim odpowiednikiem wyrazu pan we wszystkich znaczeniach był i jest w Czechach wyraz *dominus*. Synonimem słowa pan jako nazwy ogólnej dostojników i możnych był także *baro*. Wyraz ten był we wcześniejszym średniowieczu określeniem zależności feudałów od panującego i odpowiednikiem czeskiego wyrazu *kmet*; jeszcze w projekcie statutu zwanego „*Maiestas Carolina*” z 1355 r. możni pełniący funkcje sędziowskie nazwani są *barones seu kmetones*⁶¹. W ciągu XIV w. wyraz *baro*, niewątpliwie za przykładem Europy zachodniej, staje się określeniem przynależności do możniejszego rycerstwa i odpowiednikiem terminów *pan* i *šlechta* (*šlechtic*). W słowniku Klareta z XIV w. czytamy: *baro sslechta*⁶². Najczęściej jednak ekwiwalentem terminu *baro* w źródłach czeskich XIV w. jest wyraz pan, m.in. w tłumaczeniach Kroniki Pulkawy⁶³ i statutu zwanego „*Ordo iudicii terre*”⁶⁴.

Wyraźne różnice prawne między dwiema warstwami rycerstwa dostrzegamy w źródłach czeskich z drugiej połowy XIV w. Art. 45 statutu „*Maiestas Carolina*” z 1355 r. stwierdza, że do obrony kraju zobowiązani są wszyscy: *tam principes, barones et nobiles sive Vladykones, quam eciam cives et oppidani, imo populus universus regni*⁶⁵. Obok innych grup społecznych wymienione są tu dwie warstwy rycerstwa: wyższa (*barones*) i niższa (*nobiles sive vladykones*). Z art. 45 wynika, że wyrazy *nobiles* i *vladykones* są ekwiwalentami, tak samo jak w cytowanym wyżej dokumencie z 1309 r.

Porównajmy teraz tekst artykułu 34 „*Ordo iudicii terre*” z ostatnich lat panowania Karola IV (zm. 1378 r.) i czeskiego przekładu tego zabytku zwanego „*Řád prava zemskeho*” z końca XIV w.

⁵⁸ Dalimil, s. 153 (153), 161 n.

⁵⁹ Ibidem, s. 296, 303, 313.

⁶⁰ A. Fiedlerova (jak 57), s. 55.

⁶¹ CIBoh., t. II/2, s. 142: *De quibus tomen defectibus regem tangentibus barones seu kmetones juxta solitum iudicabunt*.

⁶² Klaret, s. 142.

⁶³ Kronika Pulkavova (w:) Fontes rerum Bohemicarum, t. V, 1893, s. 170: *barones, milites clerici* (s. 308: *páni, rytierstvo, žakostvo*); s. 189: *quidam baro Dobessius nomine* (s. 316: *je-den pán Dobeš z Bechyně*) itd.

⁶⁴ Prameny k dějinám státu a práva v Československu, red. V. Vaněček (dalej cyt.: Prameny DSPC), cz. I, Praha 1957, s. 209 n.

⁶⁵ CIBoh., t. II/2, s. 143.

Ordo iudicii terre „Si par parem in genere pro capite ad iudicium citeverit duellare cum gladiis et clypeis debent. Si autem minus nobilis sive vladyka alium magnifice nobilem, id est slechcziczonem magnificum pro capite citaverit...”

Rad prava zemskeho „Když rovný rovného podle urozenie, tocižto pan pána, vladyka vladyku z hlavy pohoni...”

A pakliby nižši vyššieho, tociž vládka šlechtice, pohnal z hlavy...”⁶⁶

W tekście tym rycerstwo niższe nazywane jest włodykami, a rycerstwo wyższe szlachcicami lub panami. Łacińskim określeniem obu warstw rycerstwa jest tu wyraz *nobiles* (*minus nobiles* i *magnifice nobiles*)⁶⁷.

Spośród dwóch znanych ze źródeł XIV w. czeskich określeń członka wyższego rycerstwa wcześniej używany był w tym znaczeniu wyraz *pan*. Wyrazy *šlechta* i *šlechtic* pochodzą z niemieckiego *slachta* 'ród'; w czeskojęzycznych źródłach prawa występują one rzadko. Věra Chládková stwierdza, że przed XV w. wyraz *šlechta* częściej był używany na oznaczenie pewnych wartości niż ich nosiciele. W ciągu XV w. zaczęto nazywać szlachcicami wszystkich członków obu warstw rycerstwa⁶⁸. W tym szerokim znaczeniu używany jest ten wyraz także w obecnej historiografii czeskiej: szlachtą wyższą nazywany jest stan pański, a szlachtą niższą stan włodyczy.

Wyraz *vladyka* był nazwą członka niższej szlachty czeskiej jeszcze w XVII w. W 1617 r. zabójcy pewnego szlachcica zostali pozwani *před JJ. M. pány a vladky na slavný soud zemský*⁶⁹. Drugim określeniem przynależności do niższej szlachty był wtedy wyraz *zeman* (*zeměnin*), tak samo jak w Kronice Dalimila. Według Księgi Drnowskiej z r. 1523–1542 główoszczyna *za pana* wynosiła 500 grzywien, *za zemana* 50 grzywien, a *za sedlaka* 5 grzywien⁷⁰.

Błędny jest natomiast pogląd, że ekwiwalentem wyrazu *vladyka* był wyraz *rytieř*, którego łacińskim odpowiednikiem w słowniku Klareta jest *miles*⁷¹. Zarówno *rytieř* jak i *miles* oznaczają w źródłach czeskich XIV i XV w. przede wszystkim wojownika pasowanego, a w szerszym znaczeniu wojownika konnego w zbroi⁷². Nie był natomiast wyraz *rytieř* określeniem przynależności do warstwy społecznej⁷³. Tylko niektórzy włodycy nosili przysługujący wojownikom pasowanym tytuł *statečný rytieř* (łac. strenuus miles), tylko niektórzy spośród włodyków wymienionych w cytowanym wyżej dokumencie z 1309 r. określani są jako *milites*⁷⁴. Jako tytuł pozosta-

⁶⁶ Prameny DSPC, cz. I, s. 217.

⁶⁷ O rozwarstwieniu rycerstwa czeskiego w XIV w. zob. S. Russocki, *Protoparlamentaryzm Czech do počátku XV wieku*, Warszawa 1973.

⁶⁸ V. Chládková, *Ze staročeske terminologie socialních vztahů (šlechta, šlechtic)*, Slovo a Slovestnost, t. XXXVIII, 1977, s. 232, 235.

⁶⁹ Prameny DSPC, t. II, s. 263.

⁷⁰ Ibidem, s. 156.

⁷¹ Klaret, s. 142.

⁷² A. Bogucki, Rycerz (jak 37), s. 185.

⁷³ Zob. przyp. 39.

⁷⁴ Zob. przyp. 51. Za określenie wojownika pasowanego uważają wyraz *rytieř* V. Brandl, *Stav panský a rytířský*, Časopis Matice Moravské, R. I, 1869, s. 181, oraz O. Peterka, *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder*, t. II, Reichenberg 1928, s. 34.

łych włodyków używane było najczęściej wyrażenie *slovutny panoše* (łac. *famosus cliens, famosus armiger*). Wyraz panoše oznaczał giermka, ale nie tylko giermka-sługę, lecz także niepasowanego włodykę nie będącego niczym sługą. Nie można się zgodzić z poglądem, że niższa szlachta czeska dzieliła się na dwie warstwy: 1) włodyków czyli rycerzy oraz 2) panoszków⁷⁵. W rzeczywistości niższa szlachta czeska była podzielona w XIV–XV w. na dwa stopnie: 1) pasowanych włodyków-rycerzy oraz 2) niepasowanych włodyków-panoszków⁷⁶.

Przyczyną błędnej klasyfikacji szlachty czeskiej jest fakt, że ogół włodyków określany jest w źródłach od końca XIV w. jako *rytieřstvo* lub *stav rytieřsky*. Niektórzy uczeni wychodzą z założenia, że każdy członek rycerstwa był rycerzem; dochodzą więc do wniosku, że *wladyka* = *rytieř*. Ponieważ zaś często za rycerzami wymienieni są panosze (np. *pani, rytieři a panoři*), uczeni ci sądzą, że panosze byli warstwą niższą od włodyków-rycerzy. Wniosek ten jest błędny dlatego, że rycerze wymieniani przed panoszami to tylko wojownicy pasowani, a nie wszyscy włodycy. Wyraz *rytieřstvo* miał szerszy zakres niż wyraz *rytieř* sensu stricto. Przekonuje nas o tym zdanie Tomasza Štitnego, pisarza religijnego z końca XIV w.: *netoliko pasovani rytieři, ale i vsecko panořstvo sluři k stavu rytieřskemu*⁷⁷; do stanu rycerskiego należeli więc nie tylko pasowani rycerze, lecz także panosze (tj. giermkowie, niepasowani członkowie rycerstwa).

Drugą przesłanką wniosku o wyższości włodyków nad panoszami w XIV–XV w. jest tytułatura szlachty w XVI w. Według statutu z 1500 r. osoby nobilitowane, tj. zaliczone przez króla do stanu włodyczego, i ich dzieci, miały nosić tytuł panoszy, a dopiero ich wnukom i dalszym potomkom przysługiwał tytuł włodyki⁷⁸. Takiej hierarchii tytułów nie było jednak przed XVI w.⁷⁹, a w niektórych częściach Śląska także w XVI w. tytuł pa-

⁷⁵ Pogląd taki wyrażają m.in. D. Třeřtik i M. Polivka, *Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století*, (w:) *Struktura feudalni společnosti na uzemi Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, Praha 1984, s. 117 i 125.

⁷⁶ A. Bogucki, *Czeskie nazwy* (jak 38), s. 35 n. W zapisie krakowskiej z 1431 r. (SPPP, t. II, nr 2369) znajdujemy zwrot *squirio alias wlodica*. Wyraz *squirio* oznacza giermka, tak samo jak panosza. Określeniem giermka-sługi był także wyraz *ścierciałka*, użyty przez Świętosławę z Wojcieszyna jako synonim wyrazu *scartabellus* (por. przyp. 35). *Ścierciałka* wbrew poglądom niektórych badaczy nie pochodzi od wyrazu *squirio*, lecz od słowa *ściierać*; zob. O. Balzer (jak 40), s. 13. Nazwy giermków były niekiedy używane na oznaczenie niższego rycerstwa albo całego rycerstwa-szlachty; zob. A. Bogucki, *Rycerz* (jak 37), s. 173 n.

⁷⁷ Tomáš ze Štitneho, *Knižky o hře šachove a jine*, Praha 1956, s. 180. Stan rycerski określa ten pisarz także jako *rytieřstvo a vladyčstvo* lub *vladyčstvo a rytieřstvo*; oba wyrazy uważa on za synonimy. Tomasz stwierdza, że chłopci (*sedlaci*) nie mogą równać się włodykom, ani włodycy panom, ani panowie książętom (*kniežatom*); ibid. s. 182. Inaczej interpretuje zdanie o rycerzach i panoszach W. Iwańczak, *Pasowanie rycerskie na ziemiach českich*, Kwart. Hist., t. XCI, 1984, nr 2, s. 263 n. Por. A. Bogucki, *Czeskie nazwy* (jak 38), s. 35 n.

⁷⁸ O. Balzer, (jak 40), s. 20.

⁷⁹ A. Bogucki, *Czeskie nazwy* (jak 38), s. 47; U. Zgorzelska, *Z problemów badań nad szlachcą górnośląską w średniowieczu*, (w:) *Genealogia*, Toruń 1982, s. 195 n.

noszy nosili członkowie starych rodzin szlacheckich, piastujący niekiedy wysokie urzędy⁸⁰.

Stwierdziliśmy poprzednio, że włodykami i ziemianami nazywani byli w XIV w. nie tylko członkowie niższej szlachty, lecz także członkowie szlachty w ogóle. Oba terminy występują w tym drugim, szerszym znaczeniu jeszcze w połowie XV w. W uchwale sądu ziemskiego z 1454 r. szlachta czeska nazywana jest ziemianami, włodykami, rycerstwem i ludźmi rycerskimi⁸¹. Landfryd morawski z 1440 r. mówi o svolani prelatuov, zeman i mest⁸². W obu tekstach nazwami niższej szlachty objęta jest cała szlachta. Jeszcze w XIV–XV w. zdarzały się wypadki degradacji zubożałych rodzin pańskich do warstwy włodyków⁸³.

Dopiero bowiem w późniejszych dziesięcioleciach XV w. szlachta wyższa oddzieliła się definitywnie od niższej; obie warstwy przekształciły się wtedy w zamknięte stany. W czasie wojen husyckich (1419–1434) wzrosło znaczenie polityczne niższej szlachty. Od 1437 r. wśród ławników sądu ziemskiego Czech obok 12 panów zasiadło także 8 włodyków. Od około połowy XV w. sejm tego kraju składał się z 3 kurii: panów, włodyków i miast. W 1497 r. rozdzielone zostały wyższe urzędy między dwa stany: pański i włodyczy⁸⁴.

Podział szlachty czeskiej w XIV–XVII w. na panów i włodyków jest, moim zdaniem, kontynuacją podziału na żupanów i *nobiles* w źródłach XIII w. Poniżej podaję kilka przykładów:

1) Cesarz Otton IV w 1212 r. przekazał królestwo czeskie synowi Przemysła Ottokara I *presentibus suppanis et pluribus nobilibus terre*⁸⁵.

2) Król Przemysł Ottokar I w 1229 r. ogłosił statuty księcia Konrada *suppanis et omnibus nobilibus atque vulgo provincie Brennensis*⁸⁶.

3) W dokumencie królowej czeskiej Konstancji z 1237 r. znajdujemy słowa: *Universis suppanis et nobilibus nec non cunctis incolis provinciarum, que dicuntur Znoimensis et Brunnensis*⁸⁷.

Stosunek hierarchiczny terminów *supani* i *nobiles* jest taki sam jak stosunek terminów *domini* i *nobiles-wladicones* (1309), *barones* i *nobiles sive vladykones* (1355), *pani* i *vладыки* (XIV–XVII w.)⁸⁸. Czeskim odpowiednikiem terminu *nobilis* w cytowanych tekstach z XIII w. jest najprawdopodobniej wy-

⁸⁰ Zob. np. Soudni knihy osvĕtimské a zátorské z r. 1440–1562, wyd. R. Rauscher, Praha 1931, nr Osv. 312 (1518 r.): *urozeny panoše Jan Čelo z Komorovic, sudie země Těšínske*.

⁸¹ CIBoh., t. III/2, s. 16 n.; por. A. Bogucki, *Czeskie nazwy* (jak 38), s. 53.

⁸² Prameny DSPC, t. II, s. 48.

⁸³ V. Brandl (jak 74), s. 153 n.; O. Peterka (jak 74), t. I, 1923, s. 137.

⁸⁴ K. Kadlec, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*, wyd. 3. Praha 1923, s. 171 n., 181 n.; V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1964, s. 123 n., 155 n.; D. Trešník, M. Polivka (jak 75), s. 112 n.

⁸⁵ *Codex diplomaticus ac epistolaris Regni Bohemiae*, ed. G. Friedrich, (dalej cyt.: CDBoh.), t. II, nr 95.

⁸⁶ Ibidem, nr 325.

⁸⁷ Reg. Boh., p. I, 1855, nr 911.

⁸⁸ Zob. przyp. 51, 65, 66, 69.

raz vladyka. Jest on bowiem dowodnie synonimem terminu nobilis w źródłach XIV w., w przeciwieństwie do wyrazów rytieř i šlechtic jest słowem rdzennie słowiańskim, a poza tym spośród wszystkich występujących w XIV w. określeń rycerstwa-szlachty ma najdawniejszą metrykę (znany od IX w.).

Synonimem wyrazu *nobilis* jako określenia przynależności do rycerstwa jest w niektórych tekstach wyraz *miles*, np. w dokumencie króla Wacława I z 1252 r.: *universis suppanis et militibus regni sui*⁸⁹. Wyrażenie *suppani et milites* ma tu niewątpliwie takie samo znaczenie, jak *suppani et nobiles*; odpowiednikiem wyrazu *miles* w tym kontekście jest najprawdopodobniej także vladyka. Inne znaczenie ma *miles* w dyplomie Przemysła Ottokara II z 1257 r., w którym za imionami świadków (urzędników i nieurzędników) zapisane są słowa: *suppani et alii quam plures milites et servientes*⁹⁰. Wyrażenie *milites et servientes* jest określeniem rycerstwa składającym się z nazw wojowników pasowanych i giermków; synonimem wyrazu *miles* w tym kontekście był raczej *rytieř*, a nie vladyka. Ostatnie słowa tej listy świadków mają, moim zdaniem takie samo znaczenie, jak znane ze źródeł XIV–XVI w. wyrażenie *pani, rytiri a panoři*.

Kontrowersyjne są poglądy uczonych na etymologię wyrazu *pan*. Wielu badaczy sądzi, że *pan* pochodzi od wyrazu *župan*⁹¹. Niektórzy językoznawcy mają jednak w tej sprawie inne zdanie; szukają oni wyrazów pokrewnych z wyrazami *pan* i *pani* m.in. w języku staroindyjskim⁹². Domyśli ich są jednak mało przekonujące. W źródłach czeskich *župan* (*supanus*) w XIII w. i *pan* (*dominus, baro*) od XIV w. występują w podobnych związkach wyrazowych: za *županami* wymieniani są *nobiles*, a za *panami* włodcy; *nobilis* jest zaś synonimem wyrazu *vladyka*. *Županami* w XII–XIII w., a *panami* od XIV w. nazywami byli możniejsi włodcy, przede wszystkim dostojnicy królewscy. W Polsce kontynuacją podziału urzędników na *županów* i komorników w XIII w. jest podział urzędników sądowych na *panów* i komorników w XIV–XV w.⁹³ W Czechach w XIII w. wyraz *župan* w ściślejszym znaczeniu był nazwą urzędu kasztelana⁹⁴,

⁸⁹ CDBoh., t. IV/1, nr 235.

⁹⁰ Reg. Boh., p. II, nr 164. Por. A. Bogucki, *Czeskie nazwy* (jak 38), s. 49. Na *milites* i *servi* podzieleni są świadkowie dokumentu z 1267 r. (CDBoh., t. VI/2, nr 505). Wśród *milites* wymieniony jest *dominus Pertoldus de Diewschek*, a wśród *servi* *Pertodus filius Pertoldi de Diewscheke*. Przynależność ojca i syna do dwóch różnych grup dowodzi, że chodzi tu o podział na wojowników pasowanych i giermków. Por. A. Bogucki, *Rycerz* (jak 37), s. 197.

⁹¹ Zob. A. Bogucki, *Komes w polskich źródłach średniowiecznych*, Warszawa 1972, s. 84 n.

⁹² O. Hujer, *K. etymologii slova „pan”*, Listy Filologoské, t. XXXI, 1904, s. 107; M. Rudnicki, *Szkice z kultury lechickiej*, Slavia Occidentalis, t. XX, 1960, z. 1, s. 93 n.; V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, s. 351 n.; hasło „*pan*” i 598, hasło „*župa*”; A. Fiedlerova (jak 57), s. 54.

⁹³ A. Bogucki, *O županach w Polsce piastowskiej*, (w:) *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. IV, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1990, s. 121 n.

⁹⁴ CDBoh., t. IV/1, nr 419 (1251 r.): „*Botsco suppanus de Znoym*”. Boczko występuje jako kasztelan znoimski (*castellanus, burgravius*) przed i po r. 1251; por. A. Bogucki, *Komes* (jak 91), s. 86.

a polscy kasztelanowie w źródłach XIV–XVIII w. występują z tytułem funkcyjnym pan (np. pan krakowski)⁹⁵. Argumenty te przemawiają za tezą, że wyraz pan jest skróconą formą wyrazu żupan.

IV. Na podstawie źródeł polskich XIV–XV w. doszliśmy do wniosku, że włodykami nazywano wtedy nie tylko niższe rycerstwo, ale także całe rycerstwo-szlachtę. Wyraz włodyka ma w źródłach XV w. takie same odpowiedniki łacińskie jak wyraz szlachcic, tj. *miles* i *nobilis*. Już W. Semkowicz zwrócił uwagę na fakt, że w niektórych wzmiankach synonimem włodyki jest sam wyraz *nobilis*, bez przydawki określającej niższość od szlachty (*inferior, medius* itp.)⁹⁶. Według zapiski krakowskiej z 1428 r. Jan Byk ze Zřęczyc *nobilitatem suam compurgando tres testes nobiles alias wlodiki similes sibi fratres suos produxit, qui fratres ... juraverunt, quod ipse Johannes sit frater ipsorum wlodika, a progenitoribus suis processit*. Z innych zdań tej zapiski dowiadujemy się jednak, że chodzi tu o niższą warstwę rycerstwa; Jan bowiem został *inferiori vituperatus in jure nobilitatis et milicie*, a sąd przyznał mu *medietatem pene XV*⁹⁷. W 1431 r. Plechna ze Zřęczyc oskarżała Piotra Kuligowica ze Zřęczyc *pro filio Sbigneo interfecto nobili alias wloodyca*⁹⁸. Nobiles są przeciwstawieni włodykom tylko w niektórych źródłach późnośredniowiecznych (np. w statutach mazowieckich i ich przekładzie).

Na oznaczenie włodyki-członka niższego rycerstwa będę używał w salszych rozważaniach określenia „włodyka-ścierciałka”. Wbrew poglądom niektórych historyków trudno znaleźć ślady włodyków-ścierciałków w źródłach XIII w. Istniały wprawdzie ogromne różnice majątkowe i prawne między członkami rycerstwa; jedni mieli po kilkadziesiąt wsi, inni musieli własnoręcznie pracować na niewielkim kawałku ziemi. Możliwszym feudałom przysługiwały zwykle szersze uprawnienia wynikające z immunitetów i prawa nieodpowiedniego; tylko oni mieli wpływ na rządy i piastowali wyższe urzędy. Mimo to całe rycerstwo było obejmowane tymi samymi określeniami, wszystkim jego członkom przysługiwało to samo prawo rycerskie⁹⁹. Nie było w XIII w. i pierwszej połowie XIV w. podziału rycerstwa na dwie lub trzy wyraźnie rozgraniczone warstwy. Jeszcze w statutach Kazimierza

⁹⁵ Ibidem, s. 70.

⁹⁶ W. Semkowicz, Włodycy (jak 11), s. 565.

⁹⁷ SPPP, t. II, nr 2167.

⁹⁸ SPPP, t. VII, nr 620.

⁹⁹ Jak słusznie stwierdza K. Buczek, (jak 9), s. 33 n., prawo to (*ius militare*) nie obejmowało immunitetów, nadawanych tylko niektórym feudałom. Według statutu mazowieckiego z 1390 r. prawo rycerskie mieli także włodycy-ścierciałki; członek tej warstwy bowiem określony jest jako *miles... qui non est nobilis, sed solum habet ius militare* (Iura Mas., t. I, s. 57). Na Mazowszu zaś szybki rozwój immunitetu (i to tylko ograniczonego) dla dóbr rycerskich nastąpił dopiero w XV w. Zob. J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 109.

Wielkiego: wielkopolskim i małopolskim (w jego pierwotnej wersji) rycerstwo nie jest zróżnicowane pod względem prawnym; jego członkowie są w nich określani najczęściej równorzędnymi terminami *nobiles* i *milites*. W statucie księcia mazowieckiego Siemowita III z 1377 r. jedyną nazwą wojownika-posiadacza ziemskiego jest wyraz *miles*. Statuty te, a także Księga elbląska przyznają całemu rycerstwu danej dzielnicy taką samą głów szczyzną¹⁰⁰.

Także w źródłach XIII w. określeniami przynależności do rycerstwa są najczęściej wyrazy *miles* i *nobilis*. Są one ekwiwalentami nie tylko w cytowanych przez K. Buczkę dokumentach trzebnickich z 1203 i 1204 r., ale także w szeregu innych źródeł¹⁰¹. Terminami *milites* i *nobiles* są obejmowani m.in. najwyżsi dostojnicy książęcy. Dokument Leszka Białego z 1224 r. został wystawiony *presentibus his nobilibus: Pacozlao et Marco palatinis, Osstasio comite Cracouiensi...*¹⁰². Książę wielkopolski Władysław Odonic zatwierdził w 1238 r. pewne nadania *sub testimonio... militum: comitis Ceciradi Gnesnensis castellani, Domaradi, Gothardi castellani Poznanensis*¹⁰³. Jednocześnie wyraz *miles* był określeniem ubogiego wojownika-posiadacza ziemskiego¹⁰⁴.

Słuszny jest wniosek K. Buczka, że wyraz włodyka był odpowiednikiem terminów *miles* i *nobilis* jako określeń przynależności do rycerstwa nie tylko w XIV–XV w., lecz także przed XIV w.¹⁰⁵. Do włodyków byli niewątpliwie zaliczani w XIII w. zarówno możnowładcy jak i drobni posiadacze ziemi na prawie rycerskim. Prawdopodobnie członkowie rycerstwa byli nazywani wtedy także *ziemianami*. Wyraz *ziemianin* w tym znaczeniu znajdujemy w źródłach XIV i XV w.¹⁰⁶. W przekładach statutów kazimierzowskich odpowiednikiem tego wyrazu jest termin *terrigena*¹⁰⁷, który występuje także w źródłach XIII w. Dokument księcia mazowieckiego Konrada II z 1285 r. został wydany *nostrorum baronum et terrigenarum... consensu*¹⁰⁸. Mało prawdopodobne jest natomiast używanie w języku polskim we wcześniejszym średniowieczu określeń pochodzenia niemieckiego za-

¹⁰⁰ Por. J. Matuszewski, *Głównoszczyzna chłopska i szlachecka*, Kwart. Hist., R. LXXI, 1964, nr 1, s. 17 n., 22.

¹⁰¹ Zob. np. KDMłp, t. II, nr 439 (1253 r.): *militibus nostris seu nobilibus*; SDPol., t. II, nr 63 (1254): *nobilium sive militum*; KDŚL., t. II, nr 193 (1218) *conductus more militari = conductus more nobilium*.

¹⁰² KDMłp, t. II, nr 389 (podkr. moje – AB).

¹⁰³ KDWLkp, t. I, nr 213 (podkr. moje – AB).

¹⁰⁴ Zob. przyp. 141.

¹⁰⁵ Zob. przyp. 20.

¹⁰⁶ Zob. np. Kazania gnieźnieńskie, wyd. S. Vertel-Wierczański, Poznań 1953, s. 25; Wiersz o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego, (w:) Najd. zab., s. 236 n. (ziemianie są tu przeciwstawieni mieszczanom).

¹⁰⁷ A. Bogucki, Rycerz (jak 37), s. 168.

¹⁰⁸ *Triginta documenta ecclesiae cathedralis Plocensis*, ed. W. Kętrzyński, Lwów 1988, nr 11.

pożyczonych za pośrednictwem czeskim: rycerz, rycerstwo, szlachcic, szlachta¹⁰⁹.

O tym, że całe rycerstwo polskie było określane jednym terminem (choć nie we wszystkich tekstach tym samym) świadczy m.in. dokument księżnej opolskiej Wioli z 1230 r. Nadała ona pewnej wsi klasztornej taką wolność, z jakiej korzystają *ville militum*¹¹⁰. W dokumencie biskupa płockiego Piotra z 1237 r. znajdujemy stwierdzenie, że *hospites eciam eo iure fruuntur, quo et milites Mazouiensis*¹¹¹. Według przywileju Bolesława II księcia mazowieckiego z 1297 r. wsie biskupstwa poznańskiego były zobowiązane do przewodu *iuxta consuetudinem militum terre nostre*¹¹². W tekstach niemieckojęzycznych określeniem członka rycerstwa i odpowiednikiem terminu miles jest wyraz *ritter*, jak np. w odnowionym w 1278 r. przywileju krzyżackim dla polskiego rycerstwa ziemi chełmińskiej z 1233 r.¹¹³.

Świadkowie w dokumentach XIII w. są niekiedy podzieleni na grupy, np. na urzędników wyższych i niższych¹¹⁴, na wojowników pasowanych i giermków¹¹⁵. Nie spotykamy natomiast dyplomów, w których świadkowie z różnych warstw rycerstwa są obejmowani odrębnymi nazwami. Wyrazy miles i ritter są w źródłach XIII w. i późniejszych nie tylko określeniami przynależności do rycerstwa, lecz także tytułami wojowników pasowanych. Takie znaczenie ma wyraz miles w dokumentach, w których świadkowie są podzieleni na *milites* i *armigeri* (1212, 1241, 1258 r.) *milites* i *servientes* (1260), *milites* i *domicelli nobiles* (1289), *mulites* i *famuli* (1295). Wyrazy armiger, serviens, domicellus i famulus są określeniami giermków¹¹⁶. W Księdze elbląskiej poza art. 15/10 wyraz ritter oznacza każdego członka rycerstwa. Inne znaczenie ma ten wyraz w art. 15/10, który stwierdza, że *eyn ritter adir eyn rittermeszig man* ma prawo do główščyzny w wysokości 50 grzywien. Cytowane wyrażenie jest dwuczęściowym określeniem przynależności do rycerstwa, składającym się z nazw wojownika pasowanego (ritter) i giermka (rittermeszig man),

¹⁰⁹ Por. przyp. 38, 39, 68 oraz T. Orłowski, *Polsko-czeskie związki językowe*, Kraków 1980, s. 11 n. Wyrazy rycerzy i rycerstwo jako określenia wojowników-posiadaczy ziemskich sprzed XIV w. są terminami umownymi. Historycy używają ich dlatego, że wojownicy ci w źródłach XIII w. występują najczęściej z mianem miles, a spośród późniejszych odpowiedników tego wyrazu najbardziej znany był rycerz. Nie ma podstaw źródłowych teza M. Bobrzyńskiego, *Dzieje Polski w zarysie*, wyd. 4 (wyd. 1 w 1877 r.), Warszawa 1927, s. 150, że w XIII w. „nazwa rycerz staje się właściwie udziałem tylko wyższej warstwy, kiedy niższa nosi miano włodyków”.

¹¹⁰ Schl. UB, t. I, nr 319.

¹¹¹ KDMaz. Koch., nr 362.

¹¹² KDWlkp, t. II, nr 765.

¹¹³ Pr. UB. t. I/2, nr 366.

¹¹⁴ KDWlkp, t. I, nr 417 (1265 r.).

¹¹⁵ A. Bogucki, Termin miles w źródłach śląskich XIII w. (w:) *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. I, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1981, (dalej cyt.: *Spół. Pol. śr.*), s. 222 n.

¹¹⁶ Ibid., s. 234 n., 237 n.

podobnie jak np. *ritter und knechte* lub *milites et militares*¹¹⁷. Nie można się zgodzić z tezą H. Łowmiańskiego, że termin *armiger* w dyplomie z 1212 r. i *rittermeszig man* w Księdze elbląskiej oznaczają włodykę-ścierciałkę¹¹⁸. Włodykom w XIV–XV w. bowiem przysługiwała tylko połowa główszczyzny szlacheckiej, a *rittermeszig man* miał prawo do takiego samego okupu jak *ritter*. Wystawca dokumentu z 1212 r., biskup krakowski Wincenty Kadłubek, pisze w swojej kronice, że Mieszko Stary obiecał pasować Leszka Białego na rycerza (*eique consequenter militie cingulo a me insignito...*)¹¹⁹. Nic więc dziwnego, że biskup ten odróżniał na swoim dworze wojowników pasowanych (*milites*) od giermków (*armigeri*). Przypuszczam, że odpowiednikiem wyrazów *miles* i *ritter* jako określeń wojownika pasowanego nie był *włodyka*, lecz jakiś inny wyraz (*woj* lub *wiciędz*, a później *rycerz*).

Za *włodyków-ścierciałków* uważają niektórzy historycy także wspomnianych w Księdze henrykowskiej *militelli*. Jednym z nich był Henryk, zwany *militellus* lub *miles*; autor mówi też o nim, że *habebat se pro milite*. Potomkami Henryka byli Czesławice, którzy posiadali 12 łanów¹²⁰. Niemiecki autor piszący około 1270 r. sądził prawdopodobnie, że Henryk nie był wojownikiem pasowanym i dlatego odmawiał mu prawa do tytułu *miles*, który w Niemczech i na Śląsku przysługiwał wtedy przede wszystkim osobom pasowanym. O prawnym wyodrębnieniu niższego rycerstwa nie świadczy też informacja Księgi henrykowskiej o pochodzeniu notariusza Mikołaja, fundatora klasztoru w Henrykowie: *clericus nomine Nycolaus, parentibus non valde nobilibus nec etiam omnino infimis, sed mediocribus militibus ex provincia Cracoviensi oriundus*¹²¹. Występuje tu podział na rycerstwo zamożne (*nobiles*), średnie (*mediocres*) i drobne (*infimi*). Przysłówki *non valde* i *nec... omnino* mówią o braku wyraźnych granic między tymi grupami; rodzice Mikołaja byli nie bardzo możni, ale też nie całkiem najniżsi. Trudno się więc zgodzić z H. Łowmiańskim, że chodzi tu o grupy ekskluzywne, prawnie zamknięte¹²².

Za wnioskami tego uczonego nie przemawia też umowa celna kujawsko-krzyżacka z 1252 r. Odróżnia ona trzy kategorie osób: 1) *si miles fuerit functus aliqua dignitate secularis potestatis* (okup 30 frzywien); 2) *si*

¹¹⁷ A. Bogucki, *Rittermeszig man w najstarszym zwodzie prawa polskiego*, Przegl. Hist., t. LXIX, 1978, z. 1, s. 121–125; tenże, *Jeszcze o tak zwanym rittermeszig man w Księdze elbląskiej*, (w:) Społ. Pol. śr., t. VI, 1994, s. 131 n.

¹¹⁸ H. Łowmiański, (jak 17), t. VI/2, 1985, s. 641.

¹¹⁹ Magistri Vincentii dicti Kadłubek chronica Polonorum, ed. M. Plezia, (w:) MPH n. s., t. XI, Kraków 1994, s. 187, lib. 4, 25.

¹²⁰ Księga henrykowska, wyd. R. Grodecki, Poznań 1949, (dalej cyt.: Ks. Henr.), s. 251 n., 364 n. Prawdopodobnie na podstawie tekstów przedstawionych w przyp. 117, 118, 120, niektórzy historycy stwierdzają wyższość rycerza (*miles*, *ritter*) nad *włodyką* (*rittermeszig man*, *armiger*, *militellus*); por. przyp. 109.

¹²¹ Ks. Henr., s. 238.

¹²² Zob. przyp. 18. Wyraz *nobilis* nie jest w tym zdaniu terminem technicznym, lecz wyrazem potocznym bez wyraźnego zakresu.

autem simplex miles (15 grzywien); 3) *si autem miles ficticius, qui non est de genere militari vel quilibet alter de populo* (6 grzywien)¹²³. W. Semkowicz sądził, że kategoria pierwsza (*milites*-urzędnicy) była zawiązkiem szlachty, a druga (*simplices milites*) zawiązkiem włodyków; w skład stanu szlachty nie weszły jego zdaniem te rodziny rycerskie, które nie uzyskały dostępu do urzędów¹²⁴. Natomiast H. Łowmiański utożsamia dwie pierwsze kategorie z nobilami, a trzecią z włodykami. Ponieważ *milites ficticii* nie byli *de genere militari* i mieli taką samą główszczyznę jak chłopci, uczony ten stwierdza, że istniała granica prawna między nobilami a gminem (włodyków zalicza on do gminu)¹²⁵. Przepisy o główszczyźnie w umowie celnej z 1252 r. dotyczą jednak Krzyżaków i ich poddanych zabitych w dzielnicy Kazimierza kujawskiego, a nie mieszkańców Polski¹²⁶. *Miles ficticius* to wojownik krzyżacki nie pochodzący z rodu rycerskiego, a nie polski włodyka-ścierciałka.

Nie można się więc zgodzić z niektórymi wnioskami H. Łowmiańskiego. Przeciw tezie, że nobilowie stanowili grupę ekskluzywną i prawnie zamkniętą, przemawia przewaga czynnika rzeczowego nad osobistym przy określaniu przynależności do rycerstwa przed XIV w. Jeszcze w końcu XIV w. na Mazowszu członek rycerstwa, który tracił własność ziemską, przestawał należeć do tej grupy społecznej¹²⁷. Podziały spadkowe mogły doprowadzić do zubożenia rodziny możnowładczej, a niezamożny feudał dzięki pomyślnym okolicznościom mógł wejść do grona możnych. Określanie możnych mianem *principes* nie świadczy o ich dynastycznym pochodzeniu. Wyraz *principes* bowiem w całej Europie łacińskiej oznaczał nie tylko książąt, lecz także grono pierwszych osób¹²⁸.

W dokumencie księcia sieradzkiego Leszka Czarnego z 1276 r. dla Rąclawa syna Domasława czytamy, że obdarowany otrzymał *in omnibus plenum ius militare post se accipiendi, sicut ceteri milites accipiunt*¹²⁹. Zygmunt Wojciechowski domyśla się, że obok pełnego prawa rycerskiego istniało także niepełne, przysługujące włodykom¹³⁰. Jak jednak słusznie stwierdza K. Buczek, nie można słów *plenum ius militare* wrywać z kontekstu; w dokumen-

¹²³ Pr. UB, t. I, nr 260.

¹²⁴ W. Semkowicz, Włodycy (jak 11), s. 587, 589.

¹²⁵ H. Łowmiański (jak 17), t. VI/2, 1985, s. 609, 613.

¹²⁶ Do tego słusznego wniosku doszli: J. Karwasińska, *Sąsiedztwo kujawsko-krzyżackie 1235–1343*, Warszawa 1927, s. 35, i O. Kossmann, *Polen im Mittelalter*, Marburg 1971, s. 322. H. Łowmiański zgadza się w tej sprawie z Kossmannem, sądzi jednak, że dyplom z 1252 r. „zakłada polską strukturę społeczną z jej trypartycją rycerstwa”.

¹²⁷ Iura Mas., t. I, nr 38 (1390 r.).

¹²⁸ A. Bogucki, *Z badań nad terminologią źródeł polskich do połowy XIV wieku*, St. Zródł., t. XIX, 1974, s. 29 n.

¹²⁹ Dok. kuj. maz., s. 217, nr 42.

¹³⁰ Z. Wojciechowski, *Prawo rycerskie w Polsce przed statutami Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1928, s. 70, 119 n.; tenże, *Powstanie szlachectwa w Polsce*, Warszawa 1933, s. 9 (103).

cie tym bowiem mowa o głównie rycerskiej i nawiązce ogólnorycerskiej (sic: ceteri milites)¹³¹. Jak już mówiliśmy, źródła XIII w. i pierwszych dziesięcioleci XIV w. przyznawały całemu rycerstwu taką samą główną rycerską; niższy okup przysługiwał według nich chłopom. Uzasadniony jest więc wniosek K. Buczka, że w ustroju prawa książęcego społeczeństwo polskie dzieliło się pod względem prawnym na dwie podstawowe grupy: rycerstwo i chłopów, przy czym w obu można wyróżnić po kilka warstw lub kategorii. Odróżniano też dwa rodzaje przewodu i dziesięciny kościelnej: *more (iure) militari* i *more rusticano*. W skład rycerstwa wchodził zarówno feudalowie korzystający z pracy poddanych chłopów, jak i drobni wolni dziedzice, którzy sami pracowali na roli¹³².

Szlachtę od niższego rycerstwa (włodyków-ścierniaków) zaczyna odróżniać dopiero jeden z późniejszych artykułów statutu małopolskiego (tzw. ekstrawagantów)¹³³ oraz statut mazowiecki z 1390 r. Uzasadniony jest wniosek K. Buczka, że w Małopolsce „chyba nie wcześniej jak za Kazimierza Wielkiego zdołali panowie przez podwojenie rycerskiej głównej rycerskiej i nawiązki oddzielić się prawnie od drobnych, choć równie jak oni wolnych dziedziców nazywanych nadal włodykami”¹³⁴. Wątpliwości budzi natomiast interpretacja przywileju z 1283 r., który przyznawał klasztorowi w Koprzywnicy taki częściowy immunitet sądowy, jaki już posiadali *milites genere nobiles*. K. Buczek stwierdza na podstawie tego tekstu, że „proces uszlachcania włodyczych rodów trwał bez przerwy” od XI w.¹³⁵. Sądzę, że nadawanie immunitetów przed XIV w. nie powodowało wyodrębniania się szlachty spośród włodyków, a wyrażenie *milites genere nobiles* oznacza włodyków z możniejszych rodów. Słowo *nobiles* nie jest tu terminem technicznym, lecz wyrazem potocznym, oznaczającym ludzi bardziej zamożnych czy dostojnych, tak samo jak w cytowanym wyżej zdaniu z Księgi henrykowskiej¹³⁶. Teza K. Buczka o uszlachcaniu włodyków od XI w. jest moim zdaniem sprzeczna z jego twierdzeniem o oddzielaniu się szlachty od włodyków dopiero w XIV w. W Wielkopolsce ogół włodyków przekształcił się w szlachtę w XIV w.; dawną nazwę zastąpiła nowa, która przed XIV w. prawdopodobnie nie była w Polsce używana.

¹³¹ K. Buczek, (jak 9), s. 35.

¹³² K. Buczek, *O chłopach w Polsce piastowskiej*, cz. 2, Roczn. Hist., R. XLI, 1975, s. 2 n. Uczony ten słusznie nie zgadza się z tezą O. Kossmanna (jak 126), s. 311, że w Księdze elbląskiej wyrazem *gebuer* określony jest zarówno włodyka jak i wolny chłop (*liber*). Nie ulega wątpliwości, że włodykę oznacza w tym zabytku wyraz *ritter* (poza art. 15/10), a *gebuer* to tylko chłop (por. przyp. 117).

¹³³ S. Roman, *Geneza statutów Kazimierza Wielkiego*, Kraków 1961, s. 112, 205 n. Por. przyp. 6.

¹³⁴ K. Buczek, *Prawo rycerskie* (jak 9), s. 28 n.

¹³⁵ KDMłp, t. II, nr 495; K. Buczek, *Prawo rycerskie* (jak 9), s. 43 n.

¹³⁶ Wyraz *nobilis* występuje w źródłach jako rzeczownik i przymiotnik. Ma on różne odpowiedniki: m.in. włodyka, szlachcic, wielebny, urożony, szlachetny; zob. A. Bogucki, *Komes* (jak 9), s. 47; tenże, *Czeskie nazwy* (jak 38), s. 40, Por. przyp. 121, 122.

Podział rycerstwa na szlachtę i włodyków wprowadzono w Małopolsce na wzór Czech¹³⁷, a na Mazowszu na wzór Małopolski. We wszystkich trzech krainach występują te same nazwy obu warstw. Za późną metryką prawnego zróżnicowania rycerstwa przemawia użycie wyrazów obcego pochodzenia na oznaczenie obu warstw w statucie małopolskim (*szlachta* i *scartabelli*)¹³⁸.

W końcu XIV w. także w Brandenburgii zaczęto odróżniać dwie warstwy rycerstwa: *Beschlossene* (tj. posiadaczy zamków) i *Unbeschlossene*; pierwsza warstwa była uprzywilejowana w porównaniu z drugą¹³⁹. Zapewne oddziałał tu przykład Czech; władcami Brandenburgii bowiem byli wtedy panujący w Czechach Luksemburgowie.

W Polsce XIII w. do włodyków zaliczani byli niewątpliwie także dostojnicy książęcy i inni możnowładcy, noszący często tytuł *comes*, którego polskim odpowiednikiem był, moim zdaniem, wyraz *żupan*, a od około połowy XIII w. jego skrócona forma *pan*. Wyrazy *comes* i *pan* miały w XIII i XIV w. te same znaczenia: były nazwami urzędu kasztelana, tytułami ogólnymi dostojników i możniejszego rycerstwa oraz określeniami zwierzchnictwa feudalów nad chłopami. Wyraz *żupan* występuje w źródłach polskich z lat 1175–1264 jako nazwa ogólna dostojników i możnowładców. Ponieważ nazwy ogólne tego rodzaju były jednocześnie tytułami funkcyjnymi kasztelanów (np. *comes*, *pan*, *czestnik*), niewątpliwie także wyraz *żupan* miał takie znaczenie. Można więc postawić znaki równości między trzema wyrazami: *żupan* = *pan* = *comes*¹⁴⁰.

Tytułami ogólnymi umieszczonymi przy imionach poszczególnych członków rycerstwa polskiego w XIII w. są najczęściej wyrazy *comes* i *miles*. Tytuł *comes* noszą zwykle osoby mające wyższą pozycję społeczną niż osoby z tytułem *miles*. Niekiedy jednak w tym samym dokumencie feudal mający w jednym zdaniu tytuł *comes* występuje w innym zdaniu z tytułem *miles*. Różne są kryteria stosowania tych tytułów. Często tytuł *comes* noszą urzędnicy książęcy (szczególnie wyżsi), a tytuł *miles* feudalowie nie piastujący urzędów. W niektórych dokumentach miano *comes* obok urzędników ma część feudalów bez urzędu, a miano *miles* pozostali członkowie rycerstwa. Niekiedy z tytułem *comes* występują urzędnicy wyżsi, a nie mają tego tytułu urzędnicy niżsi i inne osoby. Nie było więc w XIII w. dychotomicznego podziału rycerstwa na grupy hierarchiczne. Wszyscy członkowie rycerstwa określani byli najprawdopodobniej jako *włodycy* (*milites*, *nobiles*), a niektórzy spośród nich nosili tytuł *żupana-pana* (*comes*). Granica między *żupanami* a pozostałymi włodykami nie była wyraźna, a tytulatura niezbyt konsekwentna. Stwierdzić można pewną deprecjację tytułu *comes*; w drugiej poło-

¹³⁷ K. Tymieniecki, *Uwagi* (jak 16), s. 131.

¹³⁸ Zob. przyp. 6.

¹³⁹ H. Helbig, *Gesellschaft und Wirtschaft der Mark Brandenburg im Mittelalter*, Berlin 1973, s. 4 n.

¹⁴⁰ A. Bogucki, *Komes* (jak 91), *passim*; tenże, *O żupanach* (jak 93), *passim*.

wie XIII w. tytuł obok dostojników i możnowładców noszą także średnio za-
możni feudałowie. W niektórych dokumentach z końca tego stulecia tytuł *comes*
mają właściciele jednej czy dwóch wsi, a tytuł miles właściciele części
wsi. W XIV w. wyraz pan staje się tytułem grzesznościowym ogółu szlach-
ty i zamożnych mieszczan. Zmienia się też wtedy łaciński odpowiednik pa-
na: miejsce terminu *comes* zajmuje *dominus*. Panami w ściślejszym znacze-
niu aż do XX w. nazywani byli możnowładcy-magnaci; w utworach literac-
kich są oni przeciwstawiani mniej zamożnej szlachcie¹⁴¹.

Wyrazy żupan i włodyka były używane w języku polskim niewątpliwie
już we wczesnym średniowieczu; oba bowiem występują w źródłach innych
krajów słowiańskich już w IX w. Termin żupan w źródłach tych ma takie sa-
me znaczenia jak w Czechach i Polsce w XII–XIII w.: jest nazwą urzędu na-
czelnika okręgu grodowego oraz tytułem ogólnym dostojników monarszych.
Jego łacińskim odpowiednikiem w Chorwacji i na Węgrzech, a najprawdo-
podobniej także w Polsce i Czechach był od XI w. wyraz *comes*.

Gall odróżnia trzy grupy hierarchiczne wśród rycerstwa: dostojników ksią-
żęcych (*comites*), możnych (*nobiles*) i wojowników szeregowych (*militēs gre-
garii*). Spośród możnych powoływani byli z reguły dostojnicy; o ich wyższo-
ści nad resztą możnych świadczy wzmianka, że w czasach Chrobrego złote
łańcuchy nosili *non solum comites, verum etiam quique nobiles*¹⁴². Wyraz
nobiles spotykamy jako określenie możnych także w innych źródłach polskich
i czeskich XII w. Warstwą niższą od możnych *nobiles* byli wojownicy szere-
gowi; Kazimierzowi Odnowicielowi uratował życie quidam non de nobilium
genere, sed de gregariis militibus¹⁴³. Jako *militēs* są określane także królowie,
np. Mieszko II *miles probus fuit*¹⁴⁴; wyraz *miles* w ściślejszym znaczeniu był
jednak określeniem przynależności do najniższej warstwy rycerstwa¹⁴⁵.

Natomiast w źródłach XIII w. wyrazy *nobiles* i *militēs* są równorzę-
dnymi określeniami całego rycerstwa. Uzasadniony jest wniosek Stanisława
Russockiego, że nazwą *nobiles* zostali objęci także wojownicy szeregowi¹⁴⁶.
Prawdopodobnie ewolucja terminologii łacińskiej odzwierciedla zmiany
w nazwach polskich. Powstaje pytanie: po której z dwóch warstw wcze-

¹⁴¹ A. Bogucki, *Komes* (jak 91), passim; J. Bardach, *Z dziejów mentalności feudalno-konserwatywnej*, Przegl. Hist., t. LXVIII, 1977, z. 1, s. 108 n.

¹⁴² Galli Anonymi *crōnicæ et gesta ducum sive principum Polonorum*, ed. C. Maleczyński, (w:) MPH, n. s., t. II, Kraków 1952 (dalej cyt.: Gall), lib. 1, cap. 12.

¹⁴³ Ibidem, lib. 1, cap. 20.

¹⁴⁴ Ibidem, lib. 1, cap. 17.

¹⁴⁵ A. Bogucki, *Komes*, passim; tenże, *O żupanach*, passim; tenże, *O strukturze admini-
stracyjnej Polski XI i XII wieku*, Czas. Praw.-Hist., t. XLIV, 1992, z. 1–2, s. 14 n.

¹⁴⁶ S. Russocki, *Średniowieczne kondycje i stany*, Spół. Pol. śr. (jak 115), t. III, 1985, s. 211. T. Wasilewski, *O służbie wojskowej ludności wiejskiej i składzie wojsk konnych i pie-
szych we wczesnym średniowieczu polskim*, Przegl. Hist., t. LI, 1960, z. 1, s. 15 n., datuje prze-
łom związany z szybkim wzrostem ciężkozbrojnej konnicy na przełom XII i XIII w. Jego zda-
niem zamożniejsza część pieszych wojów, którym księżę zamienił służbę pieszą na konną, we-
szła wtedy w skład rycerstwa.

snośredniowiecznych wojowników oddziedziczyło rycerstwo XIII–XIV w. nazwę włodyków? Jak słusznie stwierdza K. Buczek, wyraz włodyka nie wywodzi się od wojownika ani od posiadania ziemi, lecz od władzy; jego zdaniem do nazwy tej lepiej przystaje termin *nobilis*¹⁴⁷. Także Karol Modzelewski sądzi, że włodyka był starszym od „szlachcica” rodzimym odpowiednikiem terminu *nobilis*. Ponieważ w Kronice Galla jako *nobiles* są określani tylko możni, uczony ten sądzi, że tylko oni byli nazywani włodykami, a prości wojownicy (*milites gregarii*) wojami. Dopiero w okresie rozbicia dzielnicowego, jego zdaniem włodyka staje się nazwą ogółu rycerstwa i dlatego już na początku XIII w. terminy *nobilis* i *miles* uchodzą za synonimy. Społeczna baza rządów w księstwach dzielnicowych bowiem wymagała poszerzenia, a jednocześnie zastrzyło się poczucie dystansu między ogółem rycerstwa a chłopami¹⁴⁸.

Argumenty K. Modzelewskiego są przekonujące. Prawdopodobnie już we wczesnym średniowieczu ukształtował się stosunek hierarchiczny między dwoma starymi słowiańskimi określeniami elity społecznej: żupan (*comes*) i włodyka (*nobilis*). W Czechach wyższość panów nad włodykami przetrwała do XVII w., choć oba terminy uległy deprecjacji. Sądzę, że nie powinno się używać wyrazu włodycy jako umownej nazwy wyłącznie niższego rycerstwa przed XIV w.

V. Stwierdziliśmy poprzednio, że włodykami nazywani byli w Polsce początkowo prawdopodobnie możni, później całe rycerstwo, a w końcu niższe rycerstwo. Zapewne podobna była ewolucja znaczenia wyrazu vładyka w Czechach. Mimo takich samych nazw warstw rycerstwa w obu krajach od drugiej połowy XIV w. istniały między nimi istotne różnice. W Małopolsce war-

¹⁴⁷ K. Buczek, *Prawo rycerskie* (jak 9), s. 31.

¹⁴⁸ K. Modzelewski, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław 1987, s. 152 n. Por. A. Bogucki, *Rycerz* (jak 37), s. 199. Prawdopodobna jest hipoteza G. Labudy, że polskim odpowiednikiem terminu *ius militare* było początkowo prawo wojskie; zob. tenże, *Przeobrażenia w organizacji polskich sił zbrojnych w XI wieku*, (w:) *Pax et bellum*, red. K. Olejnik, Poznań 1993, s. 109. Bardzo przekonujący jest wniosek tego uczonego, że prawo wojskie oznaczało w XI–XII w. przede wszystkim obowiązek służby wojskowej ciążyący na własności ziemskiej (ibidem, s. 109 n.). Nie można natomiast zgodzić się z tezą, że włodykami nazywano tylko niższe rycerstwo, i to już w XII w. (ibidem, s. 108, przyp. 48 n.). G. Labuda stwierdza, że K. Buczek niesłusznie identyfikuje prawo włodycze z prawem rycerskim, w statutach z XIV w. bowiem osobno mówi się o prawie włodyczym i osobno o prawie rycerskim (ibidem, s. 108). Określenia te są jednak odpowiednikami tego samego terminu łacińskiego: wyrażenie *ius militare* (*militale*) Maciej z Rożana przełożył na *prawo włodycze*, a inni tłumacze na *prawo szlachatne* lub *prawo rycerskie*. Prawo włodycze mieli nie tylko włodycy *pospolicci* (jak w cytowanym przez G. Labudę statucie mazowieckim z 1390 r.), lecz także włodycy-szlachcice; wyrazy *miles* i włodyka bowiem w statutach i ich przekładach oznaczają nie tylko niższe rycerstwo, lecz także rycerstwo w ogóle. Przypuszczam, że *ius militare* w XI–XII w. nazywane było prawem wojskiem, w później prawem włodyczym; jeszcze późniejsze są inne nazwy. Zob. Stat. Kaz., s. 28, 112; Iura Mas., t. I, s. 57 (1390 r.); AK-Praw., t. III, s. 184, 204, 250, 315 (1390 r.).

stwa włodyków-ścierciałków objęła tylko drobne rycerstwo¹⁴⁹. Średnio zamożne rycerstwo weszło w Małopolsce w skład szlachty, a w Czechach w skład warstwy włodyków¹⁵⁰. W XV w. wzrosło znaczenie polityczne włodyków czechskich: uzyskali oni prawo do zasiadania w sądzie ziemskim i piastowania niektórych wyższych urzędów, tworzyli odrębną kurię w sejmie¹⁵¹.

Termin władcy w Czechach miał więc w końcu średniowiecza znacznie wyższą rangę niż włodyka w Polsce. Stąd wniosek, że przy oddzieleniu dwóch warstw rycerstwa w każdym kraju zostało zastosowane inne kryterium. Nie ulega wątpliwości, że w Małopolsce przede wszystkim przodkowie późnośredniowiecznej szlachty (a nie włodyków-ścierciałków) piastowali w XIII w. urzędy i otrzymywali immunitety; nie jest jednak uzasadniony pogląd, że dostęp do urzędów i posiadanie immunitetów w XIII w. decydowały o przynależności do prawnie wyodrębnionej warstwy wyższego rycerstwa. Rodziny możnych stanowiły grupy czołowe w rodach heraldycznych, ale w ich skład wchodziły najprawdopodobniej na zasadzie klienteli także uboższe elementy, a poza tym powstały rody heraldyczne złożone wyłącznie z drobnego rycerstwa¹⁵². Trudno więc zgodzić się z tezą H. Łowmiańskiego, że przyczyną degradacji prawnej włodyków była organizacja rodów heraldycznych, złożonych z nobilów, którzy nie dopuszczali drobnego rycerstwa do uczestnictwa w swych rodach¹⁵³. Włodycy także w razie nagany udowodniali *ius nobilitatis et milicie* przy pomocy świadków ze swego rodu¹⁵⁴.

Sądzę, że przy podziale rycerstwa małopolskiego (i być może mazowieckiego) na szlachtę i włodyków-ścierciałków w XIV w. została przyjęta zasada zawodowej przydatności. W zapisce sądowej piotrkowskiej z 1423 r. czytamy:

Terminus inter nobilem Stanislaum heredem de Drusbicze et Petrum Bonkonem de Potrkowo super eo, quia Stanislaus dixit contra Petrum: Ego sum melior. Ad que Petrus dixit: cum quo es me melior? Stanislaus dixit: Eo, quia habeo in terra et servo domino Regi cum asta, et sedes in civitate, solvens exacciones, sed in nativitate tibi nihil dico¹⁵⁵.

Był to spór między szlachcicem-ziemianinem a mieszczaninem, zapewne również szlacheckiego pochodzenia, skoro Stanisław nie zarzucał mu niższego urodzenia. Dziedzic z Drużbic uznał się za lepszego głównie dla-

¹⁴⁹ K. Potkański (jak 10), passim, wykazał, że każda wieś województwa krakowskiego, w której dowodnie mieszkali włodycy, należała około 1400 r. do kilkunastu lub kilkudziesięciu drobnych właścicieli ziemskich.

¹⁵⁰ W. Semkowicz, Włodycy (jak 11), s. 564.

¹⁵¹ Zob. przyp. 84.

¹⁵² J. Bieniak, *Rody rycerskie jako czynnik struktury społecznej w Polsce XIII-XV wieku*, (w:) Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego, pod red. H. Łowmiańskiego, Wrocław 1973, s. 167, 178.

¹⁵³ H. Łowmiański (jak 17), t. VI/2, s. 635.

¹⁵⁴ Zob. przyp. 4, 5.

¹⁵⁵ A. Gieysztor, *Fragmenty zapisek herbowych piotrkowskich i radomskich województwa sieradzkiego XIV i XV w.*, Przegl. Hist., t. XXXVII, 1948, nr 60.

tego, że służy królowi z kopią. Służbę taką mógł pełnić tylko zamożny właściciel ziemski. Uzasadniony jest wniosek Karola Górskiego, że „dolna granica szlachty średniej biegła wzdłuż linii podziału między rycerzem, który pełnił służbę wojskową konno i w zbroi, z co najmniej jednym pachołkiem, a tą biedną szlachtą, która na pospolite ruszenie stawiała pieszo”¹⁵⁶. Być może w Małopolsce za panowania Kazimierza Wielkiego w związku z przeprowadzoną przez niego reformą wojskową¹⁵⁷ do szlachty zostali zaliczani jako lepsi właśnie włódcy zobowiązani do służby cum hasta, tj. do wystawienia pocztu złożonego z ciężkozbrojnego konnego kopijnika, łuczników lub kuszników (zwykle dwóch) oraz służby. Z pewnością łatwiej było otaksować wielkość majątku feudała, niż badać, czy jego przodkowie mieli urzędy lub immunitety.

Znaczne większe wymagania stawiano osobom zaliczonym do panów-szlachty w Czechach. Stan pański stanowił tylko nieznaczną mniejszość ogółu rycerstwa. Na uwagę zasługuje wyrażenie „*pan chorągiewny*” (korouhevni pan) występujące w źródłach czeskich¹⁵⁸ i polskich. Tak nazywano możnowładców, którzy wystawiali większe oddziały wojskowe. W wierszu o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego w 1461 r. czytamy:

A jacy to źli ludzie mieszczanie krakowianie,
Żeby pana swego wielkiego chorągiewnego,
Zabiliście chłopci Andrzeja Tęczyńskiego!...
Chciał ci królowi słuzyci, swą chorągiew mieci,...¹⁵⁹

Przypuszczam więc, że warunkiem zaliczenia feudała do warstwy panów-szlachty w Czechach około połowy XIV w. była możliwość wystawienia chorągwi. Później oczywiście przynależność do wyższego rycerstwa w Małopolsce i Czechach była dziedziczna, zdarzały się jednak w Czechach w końcu średniowiecza wypadki degradacji rodzin pańskich do stanu włódczego¹⁶⁰. Fakty te przemawiają za tezą, że o zaliczaniu do obu warstw rycerstwa około połowy XIV w. decydowała przede wszystkim sytuacja majątkowa poszczególnych rodzin.

Różne było zapewne pochodzenie późnośredniowiecznego drobnego rycerstwa polskiego. Do warstwy tej należeli prawdopodobnie obok potomków szeregowych wojowników także zubożali potomkowie zamożniejszych feudałów. Antoni Gąsiorowski słusznie nie zgadza się z poglądem, że początek drobnej szlachcie dali wojownicy służebni możnowładców. Jego zdaniem drobna szlachta „była tylko zawsze, aż po schyłek epoki feudalnej, jak przedtem wolne rycerstwo szeregowe, głównym rezerwuarem dostarczającym naj-

¹⁵⁶ K. Górski, *Rycerstwo i szlachta wobec możnowładztwa w XIV i XV wieku*, Kwart. Hist., t. LXXVII, 1970, s. 833.

¹⁵⁷ Zob. przyp. 36.

¹⁵⁸ Zob. np. Vavřince z Březové, *Kronika husytska*, (w:) *Fontes rerum Bohemicarum*, d. V, 1893, s. 383: *pani korouhevni královstvi (barones regni)*,

¹⁵⁹ Najd. zab. s. 236.

¹⁶⁰ Zob. przyp. 83.

rozmaitszego rodzaju klienteli pańskiej”¹⁶¹. W skład drobnego rycerstwa weszli niektórzy książęcy ludzie służebni, jak np. komornicy służebni z Raczyc¹⁶². Prawdopodobna jest hipoteza Aleksandra Gieysztora, że książęta mazowieccy w XIII w. zamienili wielu chłopom książęcym niektóre obciążenia na służbę wojskową dla obrony przed najazdami Prusów, Jaćwingów, Litwinów i Rusinów¹⁶³. Zapewne od tych chłopów pochodziła część drobnych włodyków, których potomkami była liczna na Mazowszu szlachta zagrodowa.

QUELQUES RÉFLEXIONS SUR LES „WŁODYCY” EN POLOGNE DU MOYEN-ÂGE.

Résumé

Le terme „włodyka” désigne aux XI–XII siècles sans doute le seigneur (nobilis) et aux XIII–XV siècles chaque membre de la chevalerie. Aux XIV–XV siècles le terme „włodyka” dans son sens plus stricte désigne un membre de basse chevalerie. En Petite-Pologne et en Mazovie la chevalerie se divisait à l’époque en haute (les nobles, nobiles) et basse (włodycy, milites communes) chevalerie. Pendant le XVe s. la couche de basse chevalerie disparaît. En fin de compte il ne se forme en Pologne qu’un seul ordre de noblesse (szlachta), avec une partie de la basse chevalerie.

En Bohême par contre deux ordres se sont formés aux XIV–XV siècles: la haute noblesse (pani, šlechta) et la basse noblesse (vladyky, rytiefstvo). En Pologne à la basse chevalerie n’appartenait que les petits possesseurs, en Bohême les moyens aussi.

¹⁶¹ A. Gąsiorowski, *Rycerstwo* (jak 47), s. 623.

¹⁶² Ks. Henr., s. 341 n.

¹⁶³ A. Gieysztor, *Działania wojenne Litwy w 1262 r. i zdobycie Jazdowa*, (w:) *Studia historyczne* Stanisławowi Herbstowi na 60-lecie urodzin, Zeszyty Naukowe WAP, seria historyczna nr 15 (48), 1967, s. 11.